

IX X
NI KA
2000

ICOANE VECHI din colecții basarabene

OLD ICONS
from Bessarabian
Collections

Editura ARC

Old Icons from Bessarabian Collections

Icoane vechi din colecții basarabene

Istoria tumultuoasă a Basarabiei și Transnistriei nu a favorizat cercetarea patrimoniului iconografic existent în această regiune. Teritoriul actualei Republici Moldova, parte integrantă a vechii Moldove medievale, a moștenit un număr impunător de opere de artă bisericească, printre care icoana ocupa unul din primele locuri. La etapa actuală a cercetării nu putem spune cu siguranță în ce secol au apărut în ținutul nostru primele icoane. Mărturii indirecte pledează în favoarea unei perioade destul de îndepărtate. Chiar dacă ignorăm scrierile împăratului bizantin Constantin Porfirogenetul din sec. al X-lea d.Hr., în care sînt pomenite crucile și semnele lapidare cioplite în calcarul stîncilor din apropierea orașelor ruinate de pe malurile Nistrului, mai rămîn incontestabile mostre arheologice, cruciulițe duble relicviar din bronz, găsite în diverse sate ale Basarabiei sau ale Moldovei de peste Prut, care probează indubitabil existența unor canoane iconografice creștine încă din sec. XI-XIII. La acestea se adaugă și recente descoperiri arheologice de la sud de Dunăre, din Dobrogea actuală, unde prezența artei creștine pare a fi atestată încă din primele secole ale erei lui Hristos. Situația Basarabiei în calitate de teritoriu de tranziție, prin care trecea celebrul drum din Bizanț spre Scandinavia și Rusia, stimula nu numai activitățile comerciale, ci și schimburile culturale, inclusiv transmiterea relicvelor, obiectelor de cult etc., ceea ce ducea la răspîndirea și popularizarea diverselor tipicuri sau canoane iconografice. Mai mult, Moldova medievală primește icoane din Bizanț (cum este cazul celebrelor icoane *Hodighitria* de la mănăstirea Neamț, supranumită *Lidianca*, sau *Sfînta Ana* de la mănăstirea Bistrița), generînd, în același timp, tipuri iconografice proprii (cum este cazul imaginilor ferecate în argint de pe racla Sf. Ioan cel Nou ce reproduc în amănunțime icoanele pictate pe lemn, din care s-au mai păstrat doar două fragmente). Pe timpul domniei lui Ștefan cel Mare donațiile de icoane la Muntele Athos sînt din ce în ce mai frecvente. Astfel, pînă în ziua de azi la mănăstirea Grigoriu de la Athos se păstrează icoana *Maicii Domnului Pantanassa* din a doua jumătate a sec. al XV-lea, dăruită de Maria de Mangop, iar la mănăstirea Zografu, alături de steagul Moldovei cu imaginea Sf. Gheorghe, putem vedea și icoana *Sfîntul Gheorghe* (cca 1484?) dăruită de însuși Ștefan cel Mare.

În cartea *Vechi icoane românești* (București, Meridiane, 1976) Corina Nicolescu pomenește faptul transmiterii „în toate mănăstirile întemeiate în secolul al XIV-lea sau

The tempestuous history of Bessarabia and Transnistria was not favourable for the exploration of the region's iconographic heritage. That is why, even though a great number of works of religious art, particularly icons, were inherited by the territory of the present Republic of Moldova – a component of the old medieval Moldavia – the appearance of the first icons in this region cannot be pinned down to a particular century at the present stage of research. Indirect proof suggests that the earliest works are indeed very ancient, even if some scholars might somehow ignore the tenth-century writings of the Byzantine emperor Constantine the Porphyrogenetos, where he mentions crosses and signs carved in the limestone around the ruined towns on the Dniester's banks. It is, however, impossible to ignore the archaeological remains – bronze reliquary-double crosses – found in several villages of Bessarabia or Moldavia, bearing witness to the existence of Christian iconographic canons as early as the 11th-13th centuries. Additionally, there are the recent archeological findings south of the Danube, in the present Dobrudja, where the presence of Christian art seems evident from the very first centuries of the Christian era. The position of Bessarabia as a crossroads between Byzantium, at one end, and Scandinavia and Russia, at the other, was very favorable, not only for commercial activities but also for cultural exchange, including the circulation of relics and other sacred objects. This situation favored the spread of different iconographic rules and canons. Moreover, in addition to receiving icons from Byzantium (such as *Our Lady Hodighitria* of the Neamț Monastery, also called *Our Lady The Lydian*, or *St. Ann* of the Bistrița Monastery), Medieval Moldavia was simultaneously generating its own iconographic types (such as the images encased in silver on the reliquary of St. John the New Martyr, and reproducing in minute detail icons painted on wood, of which only two fragments have been preserved). During the reign of Stephen the Great donations of icons for Mount Athos became more and more frequent. Some donations have been preserved to this day, such as the fifteenth-century icon of *Our Lady Pantanassa*, a gift offered by Mary of Mangop to the Grigoriou Monastery, and the flag of Moldavia with the image of St. George as well as the icon of *St. George* (about 1484), gifts of Stephen the Great himself to the Zografu Monastery.

în primii ani ai veacului următor (Bistrița, Neamț, Bogdănești, Humor, Pîngărați, Bisericiani etc.) a tradiției istorice a existenței unor icoane mai vechi“ (vezi p. 12). Astfel, la mănăstirea Rîșca (jud. Suceava) se păstrau două icoane considerate că ar fi aparținut unei vechi ctitorii ruinate de la Bogdănești, fiind aduse de Petru Rareș în noua sa mănăstire. Prima icoană reprezintă pe Sf. Nicolae, iar a doua pe arhanghelii Mihail și Gavriil¹. Icoane atribuite epocii lui Alexandru cel Bun putem găsi la mănăstirea Humor, în pronaosul bisericii.

O prezentare a icoanei Moldovei medievale ar fi incompletă dacă nu am aminti faimoasa colecție de la schitul Văleni (provenind de la mănăstirile Bisericiani și Pîngărați, ctitorii ale lui Alexandru cel Bun), unde pînă nu demult se păstrau circa 139 de icoane de o incontestabilă valoare și vechime.

Nivelul artistic al icoanei moldovenești din secolul al XVI-lea este confirmat de o serie de icoane de certă valoare, printre care merită să menționăm icoanele *Schimbarea la față* (91 x 71 cm) de la mănăstirea Agapia, *Maica Domnului cu Pruncul încadrată de proroci* (92,5 x 72,5 cm) de la mănăstirea Văratec, *Botezul Domnului* (48 x 36 cm), *Coborîrea la Iad* (52 x 44 cm) și *Înălțarea* (52 x 44 cm) de la mănăstirea Putna.

O piesă contestată din punctul de vedere al atribuției regionale, dar de o imensă importanță istorică pentru Țara Moldovei, este așa-numitul *Triptic-Deisis* de la mănăstirea Putna care, conform tradiției, a aparținut lui Ștefan cel Mare și a fost descris de Mihail Sadoveanu în cunoscutul roman *Frații Jderi* (*Opere*, vol. II, p. 66-67).

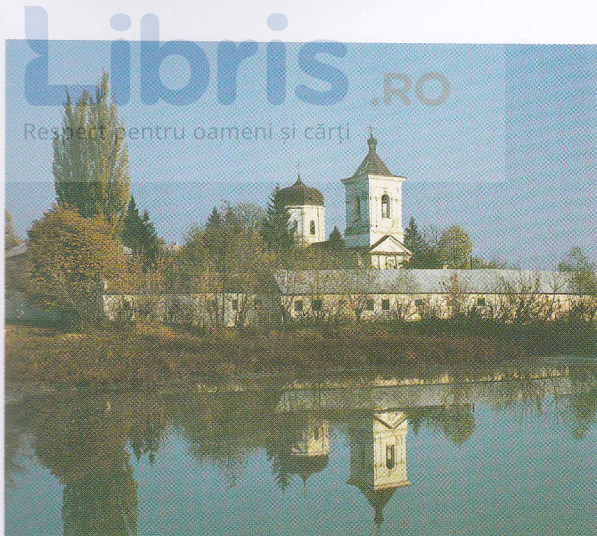
Apariția sistemului decorativ al iconostasului în Moldova medievală către sfîrșitul secolului al XVI-lea (mănăstirea Humor) și constituirea lui într-un ansamblu monumental alcătuit din cinci registre în secolul al XVII-lea (biserica Sf. Gheorghe din Iași, iconostasul de la mănăstirea Voroneț²) marchează apogeul în evoluția artei iconografice medievale.

Singura icoană basarabeană, aparținînd incontestabil secolului al XVI-lea, este *Maica Domnului Hodighitria* (106,5 cm x 71 cm) din colecția Muzeului Național de Arte Plastice al Republicii Moldova (nr. 290/17937). Ea provine din biserica Sf. Ilie din Chișinău, astăzi distrusă. De mari dimensiuni, această *Hodighitrie* ține de tipicul iconografic al *Hodighitriilor de Smolensk*, denumit astfel în secolul al XVI-lea.

Evident, ea nu a fost singura icoană din acest secol de pe teritoriul Basarabiei. Nu este exclus să fi fost adusă la Chișinău în secolele următoare, iar în centrele urbane basarabene să fi existat alte icoane din această epocă, astăzi dispărute. Relatările istoricului Vasile Kurdinovski sau ale profesorului Aleksandr Kociubinski despre biserica armenească de la Cetatea Albă (care inițial a fost biserică ortodoxă) par să confirme existența unor vechi icoane cu texte explicative slavonești în această biserică. Este aproape cert faptul că icoane datînd din secolele XVI-XVII au existat și în ctitoriile lui Vasile Lupu de la Orhei și Chilia (bisericile Sf. Dumitru și Sf. Nicolae). Se prea poate ca și vechile biserici ale Ismailului să fi avut icoane din această perioadă.

¹ C. Nicolescu și alți cercetători romani le datează cu sec. al XV-lea.

² Catapeteasma bisericii Sf. Gheorghe de la mănăstirea Voroneț pune în lumină diverse etape din evoluția sculpturii în lemn: ușile împărătești și două icoane, potrivit unor experți, sînt din vremea lui Ștefan cel Mare, alte icoane sînt din sec. al XVI-lea, iar icoanele din registrul „Prăznicarelor“ din sec. al XVIII-lea.

Mănăstirea Adormirea Maicii Domnului, Căpřiana. Sec. al XV-lea.
The Dormition of the Virgin Monastery, Căpřiana, 15th c.

In her book *Old Romanian Icons* (Bucharest, Meridiane, 1976, p. 12), Corina Nicolescu refers to the transmission “of the historical tradition of older icons in all the monasteries that had their foundation laid in the 14th century or in the first years of the 15th century (Bistrița, Neamț, Bogdănești, Humor, Pîngărați, Bisericani etc.)”. Thus, there were two icons at the Rîșca Monastery (Suceava County), traceable to an old ruined monastery in Bogdănești. These icons would have been brought by Petru Rareș to his new monastery. The first icon represents St. Nicholas, and the second the Archangels Michael and Gabriel.¹ Icons attributed to the period of Alexander the Good can also be found in the Humor Monastery, within the porch of the church.

A presentation of the icons in medieval Moldavia could not possibly be complete without the famous collection of the convent of Văleni (which evolved from the earlier Bisericani and Pîngărați Monasteries, established by Alexander the Good). This collection of about 139 extremely valuable old icons is known to have survived until recently.

The high artistic quality of the sixteenth-century Moldavian icons is exemplified by a series of very valuable works such as *The Transfiguration* (91 x 71 cm) from Agapia Monastery, *Our Lady with Child Surrounded by the Prophets* (92,5 x 72,5 cm) from Văratec Monastery, *The Baptism of the Lord* (48 x 36 cm), *Jesus Descending to Hell* (52 x 44cm) and *Jesus Ascending to Heaven* (52 x 44cm) from the Putna Monastery.

An extremely valuable piece for Moldavia and which has raised some controversy regarding the region in which it was said to have originated is the so-called *Deisis Tryptic* from the Putna Monastery. According to traditions, it belonged to Stephen the Great and was described by Mihail Sadoveanu in his novel *The Jderi Brothers* (*Works*, vol. II, pp. 66-7).

The medieval art of iconography reached its apogee toward the late 16th century (Humor Monastery) and early 17th century, with the evolution of the decorative altarpiece into monumental compositions, such as the iconostasis of The Church of

---

¹ C. Nicolescu and other Romanian scholars date them back to the 15th century.

Referindu-se la istoricul icoanei basarabene, Ștefan Ciobanu remarcă în 1924 în paginile *Anuarului Comisiunii Monumentelor Istorice (Secția Basarabia)*: „Pînă la anul 1812 Moldova Răsăriteană (supranumită ulterior prin extensiune Basarabia — C.C.) din punct de vedere al culturii materiale religioase nu se deosebea prin nimic de Moldova din partea dreaptă a Prutului. Acest teritoriu ținea de Mitropolia de la Iași, iar regiunile cîndva căzute în mîinile tătarilor, adică Bugeacul, de Mitropolia Proilaviei. În anii 1812-1813 autoritățile rusești au găsit în Basarabia 775 de biserici, dintre care 40 erau zidite din piatră, una — din cărămidă, iar restul — din lemn.“ (vezi: Șt. Ciobanu, *Biserici vechi din Basarabia*, CMI, I, Secț. Basarabia, Chișinău, 1924, p. 1). Aceste cifre au fost luate de Ștefan Ciobanu din datele statistice ale *Anuarului Eparhiei Chișinăului* din 1922, dar, după părerea sa, pe care o împărtășim, ele nu sînt nici pe departe complete. 104 din aceste biserici mai funcționau încă la începutul anilor '20 ai secolului nostru, servind drept biserici parohiale, dintre care cele mai multe erau în județele: Orhei — 21, Hotin — 18, Chișinău — 18 și Bălți — 16. Este lesne de presupus că în aceste biserici de pînă la 1812 existau la începutul secolului XX mii de icoane anterioare anului anexării Basarabiei la Imperiul Țarist. Cu părere de rău, timpul nemilos, vicisitudinile istorice prin care au trecut pămînturile dintre Nistru și Prut, reaua-voință sau nepăsarea autorităților, campaniile de ateizare forțată a populației în anii '20-'30 în Transnistria și în anii '50-'60 (continuînd sporadic în anii '70) de pe ambele maluri ale Nistrului, neînțelegerea valorii estetice, istorice și religioase a artei medievale ne-au văduvit de 99 la sută din acest inestimabil patrimoniu.

Încă înainte de primul război mondial, în Basarabia a existat un număr impunător de biserici vechi părăsite, în mare majoritate din lemn, în care se mai păstrau icoane din secolul al XVIII-lea sau poate chiar anterioare acestui veac. În perioada țaristă, în paginile presei periodice, în anuarele eparhiei Chișinăului erau deseori pomenite multe icoane basarabene celebre. Despre icoana făcătoare de minuni *Maica Domnului de la Hîrbovăț* s-au scris zeci de amintiri, relatări ale martorilor oculari. Cu toate acestea, o analiză stilistico-iconografică, o încercare de a studia fenomenul icoanei basarabene sau transnistrene din punctul de vedere al istoriei artelor nu s-a făcut în perioada menționată.

Abia în anii '20 ai secolului nostru cercetători de talia lui Ștefan Ciobanu, Șt. Berechet, P. Constantinescu-Iași sau N. Țîganco au încercat în articolele sau în însemnările lor, publicate sub egida Comisiunii Monumentelor Istorice (Secția Basarabia), să valorifice fenomenul icoanei autohtone, să inventarieze operele de artă iconografică rămase în lăcașurile sau colecțiile particulare basarabene. Astfel, Nicolae Țîganco ne-a lăsat descrierea unor icoane găsite întîmplător la mănăstirea Rughî (Rudi) în timpul reconstrucției bisericii mănăstirești. Una din aceste icoane reprezenta Sfînta Treime, datînd, după părerea cercetătorului, din secolul al XVIII-lea. O altă icoană îi înfățișa pe Sf. Nicolae și pe Sf. Muceniță Varvara, piesa fiind, probabil, de origine locală. Cea mai valoroasă dintre ele pare a fi icoana *Sf. Ilie în pustiu*, pictată în „tradiție bizantină“, cu un peisaj destul de original în planul doi al imaginii. Soarta ulterioară a acestor icoane nu a putut fi urmărită, singurele mărturii ale existenței lor rămînînd fotografiile de epocă, fotografiile care oferă o impresie destul de vagă despre valoarea obiectivă a acestor trei piese de artă.